

УДК 94(574): 070

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2023-1(1)-46-56

Селим Өрс

Кыргыз-түрк Манас университетити, түркология багыты, магистрант

Селим Өрс

Кыргызско-Турецкий университет Манас, кафедра тюркологии, магистрант

Selim Ors

Kyrgyz-Turkish University Manas, Department of Turkology, master's student

Selim Örs

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Yüksek Lisan Öğrencisi

**ТҮРКСТАНДА ДООРДУН ЖАНА РЕВОЛЮЦИЯНЫН ҮНҮ БОЛГОН ГЕЗИТ
ГАЗЕТА, КОТОРАЯ ЯВЛЯЕТСЯ ГОЛОСОМ ЭПОХИ И РЕВОЛЮЦИИ
В ТУРКЕСТАНЕ
A NEWSPAPER THAT IS THE VOICE OF THE ERA AND REVOLUTION
IN TURKISTAN
TÜRKİSTANDA DEVRİN VE DEVRİMİN SESİ OLAN BİR GAZETE**

Аннотация: Басма сөз кылымдар бою коомдордун өнүгүшү жана реакция көрсөтүүсү үчүн маанилүү рол ойногон. Советтер союзу мезгилинде идеологиялык пропаганданы куралы катары колдонулган басма сөз калың журт менен байланыш түзүү жолунда да маанилүү кызмат аткарган. Учурда Орто Азия аты берилген Түркстан аймагында жана башка советтик өлкөлөрдө саясий идеологиянын калкка жайылуусунда максаттуу түрдө калктын өз эне тилинде басмаларды чыгаруу чечими кабыл алынып, бул жаатта түрдүү журналдар жана гезиттер жарыяланган. Аталган гезиттердин бири учурда “Жетису” аталышы менен өзүнүн иш-аракетин улантып жаткан “Жетису исши халык мукбыры” гезити болуп саналат. 1918-жылдын 21-июнунда идеологиялык пропаганда жасоо максатында өзүнүн басма сөз кызматын жүргүзө баштаган гезит кийинчирээк “Көмөк”, “Ушкын”, “Букара”, “Кедей эрки”, “Тилши” сыяктуу түрдүү аталыштарды алган, жана ошол эле учурда саясий пропаганда иш-аракеттерин да жүргүзүп, Түркстан аймагындагы жаш адабиятчылардын үнү болгон. Айрыкча кыргыз адабий тили калыптанбаган мезгилде көптөгөн жаш жазуучулар, жаш акындар аталган гезитте чыгармаларын жарыялаган. Бул макалада “Жетису исши халык мукбыры” аталышы менен өз басма сөз кызматын баштаган гезиттин тарыхый процесси тууралуу маалымат берилип, гезитте жазуулары жарыяланган жазуучулардын чыгармаларына анализ жасалды жана тиешелүү учурларда аты аталган жазуучулардын жана чыгармалардын маанилүүлүгүнө токтолду.

Аннотация: Пресса на протяжении веков играла эффективную роль в просвещении и реакции обществ. Пресса, которая во времена Советского Союза рассматривалась как инструмент идеологической пропаганды, также была эффективна в охвате широких масс. В Туркестане, который сегодня называется Центральной Азией, и в других советских странах было решено, что для того, чтобы политические идеологии доходили до людей, целесообразнее публиковаться на родном языке, и с этой целью издавались различные журналы и газеты. Одной из таких газет является “Жетису исши халык мукбыры”, которая продолжает издаваться под названием “Жетису” и сегодня. 21 июня 1918 года газета,

начавшая свою издательскую жизнь с целью идеологической пропаганды, позже стала известна под разными названиями, такими как “Комек”, “Ушкын”, “Букара”, “Кедей ерки”, “Тилши”, и с одной стороны продолжая свою политическую пропагандистскую деятельность, с другой стороны, стала голосом молодых литераторов Туркестанского региона. Тем более, многие молодые писатели и поэты публиковали свои произведения в этой газете в период, когда кыргызская литературная письменность еще не сформировалась. В данной статье дается информация об историческом процессе газеты, которая начала свою издательскую жизнь под названием “Жетису иши халык мукбыры”, обсуждаются произведения писателей, публиковавшихся в газетах, подчеркивается важность писателей и произведений, упомянутых в соответствующих местах.

Abstract: For centuries, the press has played a crucial role in enlightening and mobilizing societies. During the Soviet Union era, the press was recognized as an ideological propaganda tool, but it also effectively reached wide audiences. In Central Asia, referred to as Turkistan today, and other Soviet countries, it was determined that publishing in the people’s native language could be more effective for disseminating political ideologies. As a result, various magazines and newspapers, including “Jetisu Ishchi Halyk Mukbyry”, were published for this purpose. “Jetisu Ishchi Halyk Mukbyry” was first published on June 21, 1918, with the aim of promoting ideological propaganda. Later, it was known by various names such as “Komek”, “Ushkyn”, “Bukara”, “Kedey Erki” and “Tilshi”. While the newspaper continued its political propaganda activities, it also became a platform for young writers in the Turkistan region. In particular, during the period when the Kyrgyz national writing system had not yet been established, many young writers and poets published their works in the newspaper. This article provides information about the historical development of “Jetisu Ishchi Halyk Mukbyry”, examines the works of writers who published in the newspaper, and highlights the significance of these writers and their works. The newspaper not only contributed to political mobilization but also served as a catalyst for the development of literature in the region. Its legacy continues to be felt today, as the newspaper remains in publication under the name “Jetisu”.

Önsöz: Basın, yüzyıllar boyunca toplumların aydınlanmasında ve reaksiyon göstermesinde etkili rol oynamıştır. Sovyetler Birliği döneminde ideolojik bir propaganda aracı olarak görülen basın, geniş kitlelere ulaşabilme yolunda da etkili olmuştur. Bugün Orta Asya olarak adlandırılan Türkistan coğrafyasında ve diğer Sovyet ülkelerinde, siyasi ideolojilerin halka ulaşabilmesinde, halkın kendi öz dilinde yayım yapmanın daha uygun olabileceğine karar verilmiş ve bu amaçla çeşitli dergiler ve gazeteler yayımlanmıştır. Bu gazetelerden biri de bugün “Jetisu” (Yedisu) adıyla yayım hayatına devam eden “Jetisu İşçi Halkı Mukbırı” (Yedisu İşçi Halkın Habercisi) adlı gazetedir. 21 Haziran 1918 tarihinde ideolojik propagandalar yapmak amacıyla yayım hayatına başlayan gazete, daha sonraları; “Kömek”, “Uşkın”, “Bukara”, “Kedey Erki”, “Tilşi” gibi çeşitli adlarla anılmaya başlanmış ve bir yandan siyasi propaganda faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da Türkistan coğrafyasındaki genç edebiyatçıların sesi olmuştur. Özellikle, Kırgız millî yazı sisteminin oluşmadığı dönemlerde pek çok genç yazar ve şair bu gazetede eserlerini yayımlamıştır. Bu makalede, “Jetisu İşçi Halkı Mukbırı” (Yedisu İşçi Halkın Habercisi) adıyla yayım hayatına başlayan gazetenin tarihi süreci hakkında bilgi verilmiş, gazetelerde yayım yapan yazarların eserleri ele alınmış ve ilgili yerlerde adı geçen yazarların ve eserlerin önemi üzerinde durulmuştur.

Негизги сөздөр: Түркістан, газета, идеология, Советтер Союзу

Ключевые слова: Туркестан, газета, идеология, Советский Союз

Keywords: Turkestan, newspaper, ideology, The Soviet Union

Anahtar Kelimeler: Türkistan, gazete, ideoloji, Sovyetler Birliği

XIX. yüzyılın başından Ekim devrimine¹ kadar olan süreçte İslâm dininin etkisi altında kalan Kırgızlar, bu dini Tacik, Özbek ve Uygur misyonerlerden duydukları öğüt ve nasihatler yoluyla benimseyip kabul etmişlerdir. Bu dönemde Uygur, Özbek, Dungan ve Tatar çevresinde çeşitli dinî okullar açılmış ve açılan bu okullar sayesinde İslâmî fikirler ve dinî düşünceler Kırgızlar arasında yayılmaya başlamıştır. Yine bu süreçte insanlara Arapça ve Farsça dersleri verilmiş ama bu dilleri öğrenmekte zorluk çekenler İslâmiyet'i, Çağatayca ve Tatarca yazılmış dinî şiirler, efsaneler ve nasihatler vasıtasıyla öğrenmişlerdir (Cigitov 1984: 136-137). XX. yüzyılın başında ise Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (1918-1924) kurulmuş ve bu cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte önceki kapitalizm ideolojisinden kurtulma ve sosyalizm ideolojisine geçiş çabaları başlamıştır. Ayrıca bu dönemde, halkı bilinçlendirmek ve kast sistemini, özellikle yönetici (manap-biy) sınıfı ortadan kaldırmak adına pek çok faaliyet yürütülmüştür. Fakat Ekim devriminden sonra okuma-yazma bilenlerin oranı bir hayli düşüktür. 1917 yılının verilerine göre bu oran; Özbeklerde %2 iken, Taciklerde %1,2, Kazaklarda %1 (bazı kaynaklara göre %2,1) ve Kırgızlarda %0,6 civarındadır (Cigitov 1982: 144). Bu nedenle Bolşeviklerin lideri Lenin'in isteği doğrultusunda, Sovyet ideolojisinin halk tarafından daha iyi anlaşılması için Türkistan'da çeşitli okullar açılmış ve bu okullara ücretsiz ve sınavsız bir şekilde öğrenciler alınmıştır. Yine bununla birlikte, sosyalizm ideolojisinin en iyi şekilde, halkların kendi ana dillerinde yapılan yayınlarla anlaşılabilirliği düşünülmüş ve bu amaçla millî dillerde çeşitli dergiler, gazeteler ve kitapçıklar yayınlanmıştır. Bu fikir doğrultusunda yayınlanan gazetelerden biri de “*Jetisu işçi halık mukbırı*”² (Yedisu İşçi Halkın Habercisi) adlı gazetedir. Gazete, ilk olarak 21 Haziran 1918 tarihinde ideolojik propagandalar yapmak amacıyla yayın hayatına başlamış ve daha sonraları “*Kömek*”, “*Uşkın*”, “*Bukara*”, “*Kedey Erki*”, “*Tilşi*” gibi çeşitli adlarla anılarak bir yandan siyasî propagandalar yapmış ve bir yandan da Türkistan coğrafyasındaki genç edebiyatçıların sesi olmuştur.

Jetisu İşçi (Beynetşi) Halık Mukbırı

Yayınlandığı dönemde (21 Haziran 1918-12 Aralık 1918) Rusça yayın yapan “*Vestnik Semireçenskogo trudovogo naroda*” (Yedisu Emekçi Halkının Habercisi) gazetesinin çevirisi olan ve haftada iki defa Arap harfli yayın gerçekleştiren “*Jetisu İşçi (Beynetşi) Halık Mukbırı*” (Yedisu İşçi Halkının Habercisi) gazetesi, başlangıçta Rusça-Kazakça yayın yapsa da, yayın kurulunda Türkistan coğrafyasındaki Kazak, Özbek ve Kırgız öğrencilerin yer almasıyla birlikte ortak bir dil kullanımını benimsemiş ve böylelikle geniş kitlelere ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan yayınlarda genellikle Sovyet sosyalist ideolojiyi yayma, eski ideolojiyi reddedip yeni ideolojiyi benimseme, kast sistemini ortadan kaldırma ve eşitliği savunma gibi konular ön plandadır. Yine bununla birlikte, iç savaşların (“*Kızıllar*” ve “*Beyazlar*” arasındaki savaş) patlak verdiği bir dönemde yayın yapmaya devam eden gazete, o güne dek askerlik yapmakla yükümlü olmayan Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur işçilerin “*Kızıllar*” (Kızıl Ordu) safında yer alması için büyük çaba sarf etmiş ve pek tabii işçiler ve köylüler de bu çağrıya coşkuyla karşılık vermiştir. *Jetisu* gazetesinde yayınlanan bir makalede yaklaşık beş bin gönüllünün Kızıllar safında yer aldığı yazmaktadır. Almatı bölgesinde

¹ Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917'de, Miladi takvime göre 7 Kasım 1917'de gerçekleşen Bolşevikler devrimi.

² Gazetenin adının “مذبری خلق اشچی صو جیدی” [Jetisu İşçi (Beynetçi) Halk Muhbiri] olmasına karşın, Kazakça ve Kırgızca kaynaklarda, parantez içindeki “beynetçi” (بېنېت چى دېنە) sözcüğünün okunmayıp geriye kalan sözcüklerin de Kazakçanın fonolojisine uygun olarak “Jetisu işçi halık mukbırı” şeklinde okunduğu gözlemlenmektedir. Bizce gazetenin adının parantez içindeki kısımla beraber doğru okunuşu “Jetisu İşçi (Beynetçi) Halk Muhbiri” şeklindedir ve bu şekilde okunarak Türkiye Türkçesine “Yedisu İşçi (Emekçi) Halkların Habercisi” olarak aktarılmalıdır.

yayınlanan ilk gazete olma özelliğini taşıyan bu gazetenin o zamanki editörleri ise Sabırjan Şekirjan ve Sabırjan G. Gabbasov gibi aydın yazarlardır. Kazak halkının birleşmesine ve yeni güce uyum sağlamasına yönelik çeşitli makaleler yayınlayan bu yazarlar, toplamda 41 sayılı bir yayın gerçekleştirmiş ve nihayetinde gazete 12 Aralık 1918 tarihinde “Kömek” adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

Kömek

Toplumsal olaylar ve değişimler sonucu 12 Aralık 1918’de “Kömek” (Yardım) adını alan “*Jetisu İşçi (Beynetşi) Halık Mukbırı*” gazetesi, eskisi gibi haftada iki defa yayın yapmış ve “*Yaşasın yoksullar hükümeti! Yaşasın emekçi halk!*” sloganlarıyla yayınlanmıştır. Sabırjan Şekirjan’ın editörlüğünü yaptığı gazetede ana başlığın hemen altında ise “*Siyasi ve Sosyal Müslüman-Türk Kitlelerinin Gazetesi*” ibaresi yer almaktadır. Bu da bize, o dönemde Türkistan coğrafyasında yaşayan halkın henüz dil ve din konusunda herhangi bir baskıya uğramadığını göstermektedir. Ayrıca gazete, resmî ve gayriresmî olmak üzere iki taraflı bir yayın politikası benimsenmiş ve resmî bölümde devlet telgraf haberlerine yer verilirken; gayriresmî bölümünde ise daha çok halkı ilgilendiren güncel makalelere, şiirlere ve hikâyelere yer vermiştir. Bu sayede genç edebiyatçıların da ilgisini çeken gazetede birçok edebî eser yayınlanmıştır. 1918 yılında Alma-Ata (Almatı) şehrinde gerçekleştirilen Sovyetlerin ilk kurultayına temsilci olarak katılan Isak Şaybekov da işte buradaki Kömek gazetesinde Ocak 1919’da “*Bolşevikler partiyasına*” (Bolşevikler Partisine) adlı şiirini yayınlamıştır (Artıkbayev 2013: 72). Bu şiir, Bolşevik Partisi’ne ve partinin öncüsü Lenin’e övgüler içermektedir:

“Kubanam uruyattın bergenine, Bolşevik padişanı cengenine. Partiya ukuk bergen emgekçi elge, “Baarınar tegiz boldu” degenine. Biz keldik mandat alıp Alma Atağa, Ten boldu başkalarga bizderdin baa. “Bul orus, tigi Kırgız” degeni çok Uluu Lenin aman bol, bizdin aga.”	“Sevinirim hürriyetin verdiğine, Bolşeviğin padişahı yenmesine. Parti hak tanıyarak emekçi halka, “Hepiniz eşitsiniz” demesine. Biz geldik vekâletle Alma Ata’ya, Denk oldu değerimiz başkalarıyla. “Bu Rus, bu Kırgız’dır” diyenler yok Ulu Lenin sen çok yaşa, bizim ağa!”
--	---

(Artıkbayev 2013: 72)

Gazetenin şubat ayındaki yayınlarındaysa yeni isimler dikkat çekmektedir. Söz gelimi 1 Şubat’taki yayında Cumadil Tölegabilov’ın bir şiiri, Hamit Takiyev’in “*Gılum hakkı*” (Bilim Hakkı) adlı makalesi ve Gabdilhamit Akınbay’ın “*Kalay zaman?*” (Nasıl Zaman?) adlı nasihat verici şiiri yer almaktadır. Akınbay’ın şiirinde, dönemin toplumunun olumsuz yönleriyle birlikte, eski ile yeninin arasındaki çatışma, aralıksız devam eden iç savaş ve iktidar değişikliği konusuna yer verilmiştir. Yine gazetenin 4 Şubat 1919’da yayınlanan sayısında ise Ahmet Gaynalladinov’un “*Kazak jastarı*” (Kazak Gençleri) adlı makalesi yer almaktadır. Bir başka sayıda ise Hasamaladdin Kadabergenov’un (doğrusu Kudaybergenov) “*Jer Sagii*” (Yeryüzünü Dolaşmak) adlı şiiri bulunmaktadır. Bu şiirin sonunda, yazarın isminin hemen altındaki Bişkek kelimesi dikkat çekmektedir. Zaten ana dili Kazakça olmasına rağmen Türkistan ÖSSC (Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) içerisinde yaşayan tüm halklara anlaşılır olabilsin diye Kazakça, Uygurca, Tatarca ve Kırgızca karışık bir dille yayın yapan gazetenin böylelikle komşu ülkelere, Kırgızistan’a ve Özbekistan’a da yayıldığı görülmektedir (Tungatar 2019).

Resim 1. “Kömek” gazetesi 4 Ocak 1920 tarihinde “Uşkın” adını almıştır. (sağda) “Kömek” ve (solda) “Uşkın” gazetelerinden birer sayfa.

Kaynak: InfoUrok, 11.07.2020

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında başlayan Cedidcilik harekâtı neticesinde açılan usul-î cedit mekteplerinden eğitim alan pek çok genç de, bu dönemde Tatar dilinde eserler kaleme almış ve bunları dört sayfalık “Kömek” (Yardım) gazetesi başta olmak üzere çeşitli gazetelerde ve dergilerde yayınlamışlardır. Usul-î cedit okulunda eğitim alanlardan biri de Kırgız yazar Sıdık Karaçev’dir. Sıdık Karaçev³, Şubat 1919 tarihinde bu gazetede “*Üylönüüdön kaçtı*” (Evlenmekten kaçtı) adlı hikâyesini Tatarca olarak yayınlamıştır. Bu eser Tatarca yazılmış olmasına karşın Kırgız edebiyatının ilk nesir ve aynı zamanda ilk hikâye örneğidir (Cigitov 1984: 40; Aşlar 2020: 17). İhtilalden önceki Kırgız hayatının ele alındığı hikâyede usul-î cedit mektebinde ve Rus-Tuzem okulunda okuyan iki gencin: Sultan ve Kasımbek’in çatışması anlatılmaktadır. Bu hikâyede gençler üzerinden her iki okulun farklılıkları ve amaçları açık bir şekilde ortaya konulmaktadır (Kubatova 2012: 14). Sıdık Karaçev, daha sonraki yıllarda ise (1919-1920 yılları) Kömek (daha sonra “Uşkın”) gazetesinde Tatarca kaleme aldığı “*Süygönünö koşula albadı*” (Sevdiğine Kavuşamadı), “*Armanduu eki caş*” (Hüzünlü İki Genç), “*Isık-Köl boyunda*” (Issık Göl Kıyısında), “*Aldangan nur kızı*” (Aldanan Nur Kızı), “*Kükük menen Zeynep*” (Guguk Kuşu ile Zeynep) adlı kadın erkek eşitsizliğini konu edindiği hikâyelerini yayınlamıştır (Aşlar 2020: 18).⁴

1919’un ortalarına doğru gazeteye olan ilgi artmış ve bu durum hâliyle Sovyet hükümetinin de dikkatini çekmiştir. 23 Haziran 1919’da gazete, önceki gibi Müslümanlıkla alakalı sözleri atlayarak yayın yapmıştır. Mesela, Ağustos 1919’da “*Müslüman-Türk*” ibaresini gazeteden kaldırmış ve yerine “*Sosyo-politik Kitlesele Gazete*” ibaresi getirilmiştir. Bu da Sovyet hükümetinin dinî ideolojiye radikal bir şekilde karşı olduğunu açıkça göstermektedir. Zaten gazete de bundan sonra Müslümanlıkla ilişkili olan kurban ve ramazan bayramlarıyla alakalı kutlama mesajlarını ve iyi temenni sözlerini yazmayı durdurmuştur. Yine Ağustos 1919’dan itibaren “Kömek” sözünün

³ Sıdık Karaçev, devrimden sonraki yıllarda kısa bir süreliğine “Kömek” gazetesinin yazı işlerinde çalışmış ve bu gazeteden edindiği tecrübeler sayesinde daha sonraki yıllarda -tam olarak 7 Kasım 1924 tarihinde- ilk Kırgız millî gazetesi “*Erkin-Too*”nun kuruluşunda aktif olarak rol almıştır. Ayrıca, “Erkin-Too”nun sorumlu genel sekreterliğini yaptığı yıllarda “Kömek” gazetesinden edindiği tecrübelerini “Erkin-Too”nun yazı işleri kadrosundaki Kırgız gençlerine aktarmıştır (Cigitov 2006: 95).

⁴ Bu hikâyelerden bir tek “*Üylönüüdön kaçtı*” (Evlenmekten Kaçtı) adlı hikâye Kırgızca’ya çevrilip yayınlanmıştır. Daha fazla bilgi için Bkz. Karaçev, Sıdık (1967). *Üylönüüdön Kaçtı – Añgeme*. (Tatarçadan Kotorgon: Zair Mamıtbekov). “Kırgızstan Madaniyatı” Gazetesi 7 Aralık.

altındaki slogan kısaltılmış ve geriye bir tek “*Yaşasın birliktelik!*” cümlesi kalmıştır. 15 Eylül 1919 tarihinde ise yayınlanan sayılarda “*Bütün dünya işçileri, birleşin!*” sloganları dikkat çekmektedir. Daha önceleri olduğu gibi “*Yaşasın!*” sözü sonraki sayılarda görülmemektedir (Tungatar 2019). Ancak Sovyet hükümetinin dine ve milliyetçiliğe karşı uyguladığı bu sert politikalar yeni yazarların eserlerini yayınlamalarına engel teşkil etmemiştir. Söz gelimi 5 Ekim 1919 tarihli gazetenin ilk sayfasında “*Calpı tarihtan bir parşa*” (Genel Tarihten Bir Kesit) başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede Kazak dilinin kaderi tartışılmaktadır. Yine aynı sayıda Kaldıbay Abdullin adında yeni bir şair ortaya çıkmış ve “*Bir kazak kızının atasına aytkan zarı*” (Bir Kazak Kızının Dedesine Belirttiği Hüznü) adlı şiirini yayınlamıştır. Kaldıbay bu şiirinde kadın erkek eşitsizliğinden söz etmektedir. “*Kömek*” gazetesinin sonraki sayılarında da yine yeni şairlerin isimleri sürekli olarak ortaya çıkmaya devam edecektir. Mesela, 22 Ekim 1919 yılında yayınlanan gazetede Mahmut Kocikov’un bir şiiri yer almaktadır. Bu arada gazetenin ana teması da henüz iç savaş operasyonlarından kurtulamamıştır. Söz konusu sayıda Sıdık Karaçev ile Kaldıbay Abdullin’in yazmış olduğu “*Semey şaharı kızıl askerler tarapınan alındı*” (Semey Şehri Kızıl Ordu Tarafından Ele Geçirildi) başlıklı bir makale yayınlanmıştır (Tungatar 2019). Gazetenin 12 Kasım 1919 tarihinde yayınlanan sayısında ise Sıdık Karaçev’in “*Şañdan cürök*” (Şahlan Yürek) adlı şiiri yer almaktadır. Bu şiirde, okumak ve millete karşı sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla gurbete giden ve bu yüzden de hayatının en güzel yıllarını zorluklarla geçiren bir gencin yaşamı anlatılmaktadır (Cigitov vd. 1987: 48, I). Yine Karaçev gibi “*Kömek*” gazetesinde eserlerini yayınlayan bir diğer isim de Baysyerke Kalpakov’dur. Kalpakov’un “*Kömek*” gazetesinde, 12 Ağustos 1919 tarihinde “*21çi Korbiya*” (21.Korbiya) ve 1 Eylül 1919 tarihinde de “*Bizdin curt*” (Bizim Yurt) adlı iki şiirini yayınlamıştır (Özgen 2014: 240). Kırgız şair Orozakun Lepesov’un (doğrusu Elebesov) ise 9 Temmuz 1919 tarihli bir şiiri bu gazetede yer almıştır. Toplamda 89 sayı yayınlayan gazete 4 Ocak 1920 tarihinden itibaren “*Uşkın*”⁵ adıyla yayın hayatına devam etmiştir.

Uşkın

Gazetenin “*Uşkın*” (doğrusu “*Uçkun*”) olarak adlandırılmasıyla birlikte, yine önceki dönemlerde olduğu gibi editörlüğü Sabırjan Şekirjan yürütmüş fakat daha sonraları onun yerine “*Kömek*” gazetesinde çeşitli şiirler ve makaleler yayınlayan Kaldıbay Abdullin gelmiştir. Bu dönemde gazetede çoğunlukla siyasî yayınlar yer almış ve Kızıl Sovyet askerî organının yeniden örgütlenmesi, fakir Kazakların acil ihtiyaçlarının karşılanması, Çarlık hükümeti tarafından zulüm gördükten sonra -1916 yılındaki millî mücadele ayaklanmasıyla bağlantılı olarak- Çin’e kaçan ancak vatanlarıyla ilişkilerini kesmeyen Kazak mültecilere yardım edilmesi gibi çeşitli konular gazetesinin ana yönünü, halk arasında siyasî ve eğitici faaliyetler yürütmeye yönlendirmiştir (Tungatar 2019). Yine bu dönemde, çeşitli edebî faaliyetler de gazetede yer almıştır fakat toplamda 55 sayı yayınlayan gazete 1 Kasım 1920 tarihinde siyasî ideolojiye uygun düşmediği gerekçesiyle “*Bukara*” (Kitle) adını almıştır.

Bukara

Uygur aydın İsmail Tayırov’un editörlüğünü yaptığı gazete Mart 1921 tarihine kadar toplamda 17 sayı yayınlamış ancak bu dönemde, yeni bir işçi hükümeti oluşturma yolunda büyük adımlar atılmış ve “*Bukara*” (Kitle) sözcüğünün yöneticilerin ideolojisini tam olarak karşılamadığı düşünüldükten gazetenin adı Nisan 1921’de “*Kedey erki*” (Fakir İradesi) olarak değiştirilmiştir.

⁵ Gazetenin adının hem Arap harfleriyle (“*لوچ قون*”) hem de Kiril harfleriyle (“*Учкун*”) “*Uçkun*” (Kıvılcım) şeklinde yazılmasına karşın Kazakçanın fonolojisine uygun olarak “*Uşkın*” şeklinde okunduğu görülmektedir. Bu Kazakçanın fonolojisine özgü bir özelliktir. Arap alfabesindeki “ç” sesi bazen Kazak fonolojisinde “ş” sesini karşılamaktadır.

Kedey Erki

1921 baharında “*Kedey erki*” (Fakir İradesi) adıyla yayın hayatına devam eden gazete önceki sayılarında farklı olarak “resmî” ve “gayrîresmî” olarak yayın yapmak yerine “iç haberler” ve “dış haberler” olarak yayın yapmayı uygun görmüştür. İç haberlerde, Jetisu bölgesindeki haberler yayınlanırken dış haberlerde, Sovyetlere bağlı diğer ülkeler hakkında haberler yayınlanmıştır. Bu dönemde gazetenin editörlüğünü de üç isim gerçekleştirmiştir. 2 Mayıs 1921 tarihli sayıda editörün Kaldıbay Abdullin olduğu görünürken gazetenin sonraki sayılarında bu ismin Ş. Şınasılov ve Arabayulı olarak değiştiği görülmektedir. Bir diğer değişim de gazetenin yayın politikasıyla alakalıdır. Gazete haftada iki defa ve karışık bir dille yayın yapmak yerine, haftalık olarak ve sadece Kazakça yayın yapmayı uygun görmüştür. Bu dönemde ülkede yaşanan kıtlık da makalelere konu olmuştur. Gazetenin 8 Eylül 1921 tarihli sayısında Kazak şair İlyas Jansügirov’un “*Nekeşilder*” (Evliler) adlı şiiri yayınlamıştır. Gazetenin sayfalarında Kazakların atalarının gelenekleri ve soylu dinleri de saldırıya uğramış ve eleştirilmiştir. Hatta bu sayıda mollaların işlediği zulmü ortaya koyan “*Canazaga para algan*” (Cenazeye Rüşvet Alan) başlıklı bir makale bulunmaktadır (Tungatar,2019). Gazete 18 Ağustos 1922 tarihinde “*Tilşi*”⁶ (Dilci) adını almıştır.

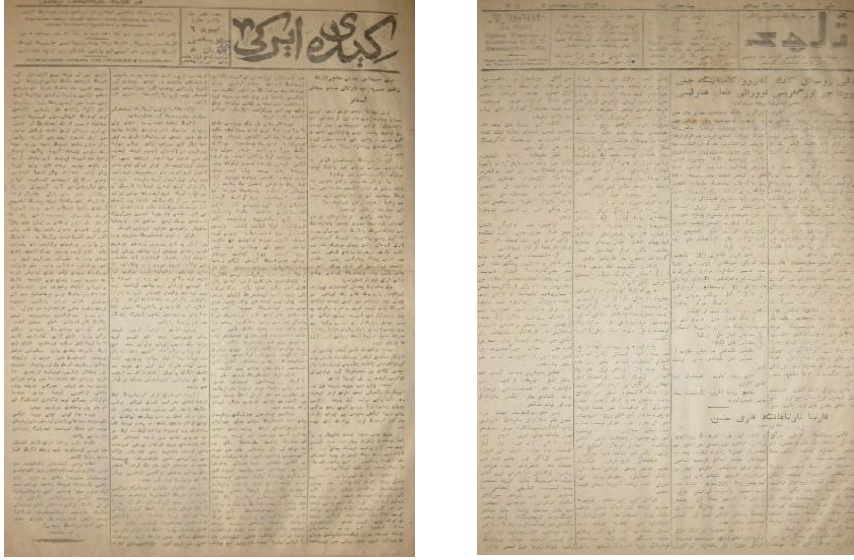
Tilşi

18 Ağustos 1922 tarihinde Sadvakas Ospanov’un editörlüğünde yayın hayatına devam eden gazete, daha sonraları İgarov’un ve Sara Esova’nın⁷ yönetimine geçmiştir. Sadvakos’un editörlüğü döneminde, gazetede ilk aylarda genellikle veba salgınlarından dolayı salgınla mücadele ve temizlik konularıyla ilgili makaleler yayınlanmış ancak bununla birlikte önceden olduğu gibi edebî yayınlara da devam edilmiştir. Söz gelimi, “*Tilşi*” (doğrusu Tilçi) gazetesinin Eylül sayısında “*Bostandık tori*” (Özgürlük Ağı) adlı masalsi bir şiir yayınlanmıştır. Bu şiirin hemen altındaki “*Magatcan*” adı dikkat çekmektedir. Bu yazarın Türk halkına, Kurtuluş Savaşı döneminde “*Alıstagi bavrıma*” (Uzaktaki Kardeşime) adlı şiirini ithaf eden Kazak yazar “*Mağcan Cumabayev*” olması muhtemeldir. Yine gazetede “*Tana balası*” adının da sık sık yer aldığı görülmektedir. Söz konusu kişi 12 Eylül 1922 tarihinde “*Tirşilikti saktavdın joli*” (Hayatınızı korumanın yolu) adlı bir makale yayınlamıştır. Kazak araştırmacı Kuanış Tungatar’a göre bu kişinin Kazak şair İlyas Jansügirov olması muhtemeldir. Çünkü İlyas Jansügirov’un büyükbabalarından birinin adı “*Tana*”dır (Tungatar 2019). Ancak böyle bir yaklaşımı doğru kabul etmek mümkün değildir. Zira bugün Türkistan coğrafyasında ve Sovyetler Birliği altında yaşamış diğer ülkelerde çoğunlukla soyadı olarak baba adına “oğlu” veya “kızı” anlamı katan ekler getirilerek soyadı oluşturulmaktadır. Böyle bir durumda benzerlik olması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, Tungatar makalesinde⁸ İlyas Jansügirov’un diğer lakapları (Matay, Agın ve Şoljik) açık bir şekilde belirtirken “*Tana balası*” lakabını ayrı tutmuş ve açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. Bu da Tungatar’ın bu konuda emin olmadığını açıkça göstermektedir. Yine aynı dönemde, İlyas Jansügirov da kendi adıyla birçok şiir ve makalesi yayınlamıştır ki bu da bu iki yazarın aynı kişi olmadığını kanıtlamaktadır. Dahası İlyas Jansügirov, gazetede yazılarından dolayı gazetenin kültür ve edebiyat bölümü başkanlığına getirilmiş ve daha sonra da çeşitli lakaplarla yayın hayatına devam etmiştir. Bu da mahlaslarını (takma adlarını) gizlemediğini açıkça göstermektedir.

⁶ Gazetenin adının hem Arap harfleriyle (“*تليشى*”) hem de Kiril harfleriyle (“*Тльчи*”) “*Uçkun*” (Kıvılcım) şeklinde yazılmasına karşın Kazakçanın fonolojisine uygun olarak “*Uşkın*” şeklinde okunduğu görülmektedir.

⁷ Sara Esova gazetenin tarihindeki ilk kadın yöneticidir ve bu görevini 1925’ten 1932’ye kadar sürdürmüştür.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Tungatar, Kuanış (2018). “*Jetisu*” Gazetin Kimder Şıgardı? *Ata Basılmuñ Tarihi*. Mart. Web Sitesi: <https://7-su.kz/news/cat-12/2301/> (Erişim Tarihi: 8.11.2020)

Resim 2. “Kedey erki” gazetesi 18 Ağustos 1922 tarihinde “Tilşi” adını almıştır. (sağda) “Kedey erki” ve (solda) “Tilşi” gazetelerinden birer sayfa.

Kaynak: InfoUrok, 11.07.2020; Tursın, 11.12.2020

Tilşi gazetesinde sonraki yıllarda Kazak yazar Saken Seyfullin’in “Aziya” (Asya) şiiri ile birlikte Kırgız yazar Kasımalı Bayalınov’un “Esiñ barda etiñ cap” (Aklın Varken Eteğini Kapat) makalesi (1923) ve “Biz kim elek kim bolduk” (Biz Kim İdik Kim Olduk) şiiri de yayınlanmıştır (1 Nisan 1924). Bayalınov’un ilk kez bu dergide yayınladığı şiirde, 1916 yılındaki millî mücadele ayaklanması,⁹ o dönemki zorluklar ve halkın hayatta kalma mücadelesi ele alınmıştır. Şiirin sözleri ise şu şekildedir:

“Karañğı tün,	Karanlık gece, ¹⁰
Kaygılıu kün	Kaygılı gün
Kırıldı kırgız kor bolup.	Kırıldı Kırgız zorlanıp.
Aktı kanı,	Aktı kanı,
Çıktı canı	Çıktı canı
Kara suuday sel bolup.	Kara Su gibi sel olup.
Can soogalap,	Aman dileyip
El aralap	Diyar dolanıp
Kıtayga kaçtı kalğanı.	Çin’e kaçtı kalanı.
Maldan acırap,	Malından ayrılıp
Közü çaçırap	Dört gözle [umutla] bekleyip
Kor boldu anda barganı.”	Horlandı oraya varanı

(Asanaliev vd. 2007: 269)

Kasımalı Bayalınov’un bu gazetede yer alan bir diğer makalesi de 29 Ekim 1923 tarihli “Adabiyat meydanında” (Edebiyat Meydanında) adlı makaledir. Bu makalede Bayalınov, yazar ve şair Belek Soltonoyev’in yakın zamana kadar fazla bilginin olmadığı çalışmalarıyla ilgili bilgi vermekte ve B. Soltonoyev’in “Canı öskön caş baldar” (Yeni Yetişen Genç Çocuklar) adlı şiirinin kısaltılmış halini sunmaktadır (Artıkbayev 2013: 75). Bayalınov, 6 Ocak 1924 tarihinde yayınladığı

⁹ 1916 yılındaki millî mücadele ayaklanması Kırgız tarihinde “Ürkün” halk ayaklanması olarak yer almaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Dıykanbayeva, Mayramgül (2014). “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 3/3. s. 112-126.

¹⁰ Türkçeye tarafımızca aktarılmıştır.

“*Aymaktık Kırgız-Kazak Bilim Komissiyasının nazarına*” (Bölgesel Kırgız-Kazak Bilim Komisyonunun Dikkatine) adlı makalesindeyse, B. Soltonoyev’in çeşitli eserler hazırladığından ve Kırgız-Kazak Bilim Komisyonu’nun bunların basımında yardımını olması gerektiği üzerine temennilerden bahsetmektedir (Artıkbayev 2013: 75-76). “Tilçi” (Dilci) gazetesinde eser yayınlardan biri de edebiyatçı Tokçoro Coldoşov’dur. Coldoşov’un bu gazetede “Kara-Bulak” lakabıyla “*Sorlı Sofıa*” (Kederli Sofıa) adlı haberi yayınlamıştır. Bu haberde, Sofıa adlı bir öğretmenin eşinin kıskançlıkları sonucunda gördüğü işkence anlatılmaktadır (Bektenov 1992: 139). 7 Haziran 1923 tarihindeki gazetedeysen Alaş Hareketi’nin en önemli isimlerinden biri olan Kazak yazar, şair ve siyasetçi Mirjakıp Dulatulu’nun, “*Kazak-Kırgız tarihi tuvralı*” (Kazak-Kırgız Tarihi Hakkında) adlı bir mektubu yayınlanmıştır. Bu mektup, “*Dulatulu’nun Halkı Aydınlatma Komiserliği’nin isteği üzerine orta dereceli okullarda okutulmak üzere yazdığı Kazak-Kırgız Tarihi için halktan istediği malumatları içermektedir.*” (Onur 2020: 29).

“Tilçi” (Dilci) gazetesi Arap harfleriyle son kez yayın yaptıktan sonra 1929 yılında “*Eñbekşi Kazak*” (Emekçi Kazak) gazetesine katılarak yayın hayatına son vermiş ancak 1935’ten itibaren “*Stalin jolu*” (Stalin’in Yolu) adıyla ve 1953’ün sonlarında ise “*Kommunizm tañı*” (Komünizmin Şafağı) adıyla yeniden okurlarıyla buluşmuştur. Şubat 1954 tarihini kadar bölgede yoğun olarak yayılım gösteren gazete, son olarak 1963’te “*Jetisu*” (Yedisu) adını almıştır. Bu arada iki defa alfabe değişikliğine gitmiş ve “Stalin jolu” (Stalin’in Yolu) adıyla anıldığı yıllarda Latin harfleriyle yayın yaparken; “Kommunizm tañı” (Komünizmin Şafağı) adıyla anıldığı yıllarda da Kiril harfleriyle yayın gerçekleştirmiştir. Gazete günümüzde de Kiril harfleriyle yayın yapmakta ve Kazakistan’ın Latin harflerine geçiş politikasıyla beraber yeniden Latin harfleriyle yayın yapmak için çalışmalarını sürdürmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İncelenen belgeler ve kaynaklar ışığında gazetenin Sovyet Sosyalist ideolojiyi yaymak amacıyla 21 Haziran 1918 tarihinde “*Jetisu işçi (beynetçi) halk muhbiri*” adıyla yayın hayatına başladığı ancak daha sonraları farklı siyasî görüşler neticesinde “*Kömek*”, “*Uçkun*”, “*Bukara*”, “*Kedey erki*”, “*Tilçi*” gibi çeşitli adlarla yayın faaliyetlerini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Gazete, bu süreç içerisinde bir yandan Sovyet ideolojisini yaymaya devam ederken bir yandan da Türkistan coğrafyasında yer alan birçok genç edebiyatçının sesi olmuştur. Ayrıca gazetenin Kırgızca, Kazakça, Uygurca ve Tatarca karışık bir dille yayın yapması, gazetenin Türkistan ÖSSC (Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) içerisindeki etkisi arttırmıştır. Hatta Kırgız millî yazısının henüz ortaya konulmadığı yıllarda birçok Kırgız genci bu gazetede Tatarca ve Kazakça olarak eserlerini yayınlamış ve Kırgız edebiyatının ilklerini ortaya koymuştur. Bu açıdan, Kırgız edebiyatının tarihi üzerine çalışma yapacakların Kazakistan başta olmak üzere Özbekistan’da yer alan dönemsel gazete ve dergileri de incelemesi büyük önem arz etmektedir. Bununla beraber, makalede ele alınan gazetelerin tarihî süreci hakkında çalışma yaparken bazı yazarların Kırgız ve Kazak edebiyatının temsilcileri olarak kabul edilmediği tespit edilmiştir. Bu edebiyatçıların eserleri de tasnif edilmeli ve ait olduğu edebiyat içerisinde (Özbek edebiyatı, Tatar edebiyatı vb.) veya “*Türkistan Edebiyatı*” adı altında değerlendirilmelidir. Gazete hakkındaki bir diğer görüş ise gazetenin adının doğru okunması ve telaffuzu üzerinedir. 21 Haziran 1918 tarihinde ilk yayını gerçekleştiren gazetenin adı “*مذبری خلق* (Jetisu İşçi (Beynetçi) Halk Muhbiri) olmasına karşın, Kazakça ve Kırgızca kaynaklarda parantez içindeki kısım okunmayıp geriye kalan kısımlar ise Kazakçanın fonolojisine uygun olarak “*Jetisu işçi halık mukbırı*” şeklinde okunmuştur. Bizce gazetenin adının parantez içindeki kısımla beraber doğru okunuşu “*Jetisu İşçi (Beynetçi) Halk*

Muhbiri” şeklindedir ve bu şekilde okunarak Türkiye Türkçesine de “Yedisu İşçi (Emekçi) Halkların Habercisi” olarak aktarılmalıdır. 12 Aralık 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan “كۆمөк” (Kömek) gazetesi ise bazı Türkçe ve Kırgızca kaynaklarda “Kömök” şeklinde telaffuz edilip yazılmıştır. Bu kaynaklardaki “Kömök” sözcüğünün de “Kömek” olarak doğru bir şekilde düzeltilmesi gerekmektedir. Yine gazetenin 4 Ocak 1920 tarihinden 1 Kasım 1920’ye kadar yayınlanan sayılarında ise hem Arap harfleriyle (“اچ قون”) hem de Kiril harfleriyle (“Учкун”) “Uçkun” (Kıvılcım) yazmasına rağmen gazetenin adı Kazak fonolojisine uygun olarak “Uşkın” şeklinde okunmuş ve yazılmıştır. Aynı şekilde 18 Ağustos 1922 tarihinden 1929’a kadar yayın yapan “Тилчи” gazetesinin adı da hem Arap harfleriyle (“تِلچى”) hem de Kiril harfleriyle (“Тльчи”) “Tilçi” (Dilci) yazmasına karşın Kazak fonolojisine uygun olarak “Tilşi” şeklinde okunmuş ve yazılmıştır. Bu açıdan adı geçen gazetelerin yer aldığı kaynaklarda bir düzenlenmeye gidilmelidir. Düzenleme ya gazetenin adı doğru bir şekilde verilip parantez içinde hedef dildeki anlamı yazılarak ya da direk gazetenin doğru şekilde transkripsiyonu yapılarak yazılmalıdır.

Kaynakça:

1. Artıkbayev, Kaçkınbay (2013). *XX.Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*. (çev.) Mayramgül Dıykanbayeva. Ankara: Bengü Yayınları.
2. Asanaliyev, Keleşbek-Baygaziye, Sovetbek-Cigitov, Salican-İmanaliyev, Kireşe-Rısbayeva, Salima (2007). “K. Bayalınov”. *Kırgız Adabiyatı: Orto Mektepterdin 10-Klass Üçün Okuu Kitebi*. (3. Baskı). Bişkek: Bilim Kutu Yayınları. s.267-303
3. Aşlar, Halit (2020). *Modern Kırgız Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış ve Bir Tasnif Denemesi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C. 13 S. 71. s. 12-33.
4. Balci, Onur (2020). *Bir Gazete Yazarı Olarak Mirjaqip Duwlatov*. Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD). S. 7(Haziran). s. 1-38.
5. Bektenov, Ziyaş (1992). *Zamandaştarım Cönündö Eskerüü*. Bişkek: Adabiyat Yayınları.
6. Cigitov, Salican (1982). *Körköm Söz Masaleleri*. Frunze: Kızgızstan Yayınları.
7. Cigitov, Salican (1984). *20-Cıldardagı Kırgız Adabiyatı*. Frunze: İlim Yayınları.
8. Cigitov, Salican (1987). “Poeziya”. *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi*. Editör: K. Asanaliyev vd., I.Cilt (II.Cilt). Frunze: İlim Yayınları. s.46-50.
9. Cigitov, Salican (2006). *Karanlık Yıllar ve Bir Mihenk Taşı: Sıdık Karaçev*. (çev.) Kemal Göz. KTMU Sosyal Bilimler Dergisi. S. 15. s. 93-105.
10. Dıykanbayeva, Mayramgül (2014). “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 3/3. s. 112-126.
11. İnfourok (2017). “Alaş Koğam Kayratkerleri” *Prezentatsiya: 19 Gılım Ayagı 20 Gılım Basındagı Kazakstandagı Baspasöz Tarihi*. Web Sitesi: <https://infourok.ru/alash-oam-ayratkerleri-prezentaciya-1661503.html> (Erişim Tarihi: 20.11.2020)
12. Karaçev, Sıdık (1967). *Üylöönüdön Kaçtı – Añgeme*. (Tatarçadan Kotorgon: Zair Mamıtbekov). “Kırgızstan Madaniyatı” Gazetesi. 7 Aralık.
13. Kubatova, Aida E. (2012). *Kırgızstandagı Cadidçilik Kıymılı (1900-1916)*. Bişkek: Kırgızstan Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Tarih Cana Madaniy Muras İnstitutu Yayınları.
14. Özgen, Nurcan (2014). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyatı Tarihi (1900-1950)*. Ankara: TDK Yayınları.
15. Tungatar, Kuanış (2018). “Jetisu” *Gazetin Kimder Şıgardı? Ata Basılumıñ Tarihi*. Mart. Web Sitesi: <https://7-su.kz/news/cat-12/2301/> (Erişim Tarihi: 8.11.2020)

16. Tursın, Güljan (2019). “*Tilşide*” (“*Jetisu*” Gazeti) *Toğıskan Alaş İdeyası: İliyastanuşılar Saparı*”, Web Sitesi: <https://7-su.kz/news/cat-4/5599/> (Erişim Tarihi: 11.12.2020)